

فاطمه زهرا علیها السلام در کلام معصومان*

دکتر زهرا اخوان صراف / سیدمرتضی حسینی شاه ترابی
استادیار دانشگاه اصفهان / دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ اسلام

چکیده

حضرت فاطمه علیها السلام به عنوان دخت پیامبر صلی الله علیه و آله، همسر امیرالمؤمنین علیه السلام، مادر ائمه اطهار و یکی از زنان نمونه اسلام همواره مورد توجه مسلمانان بوده است. بسیار کوشش شده است تا شخصیت این بانوی بی‌بدیل عالم به طور شایسته‌ای معرفی شود، اما بسیاری از این تلاش‌ها به سبب کم‌توجهی به احادیث اهل بیت علیهم السلام ناکام و کم‌اثر مانده‌اند. نوشتار حاضر با تکیه بر برخی از سخنان پیامبر صلی الله علیه و آله، امامان شیعه و شخص حضرت فاطمه علیها السلام بعضی از ابعاد شخصیتی آن حضرت را معرفی می‌کند.

کلیدواژه‌ها: فاطمه زهرا علیها السلام، رسول خدا صلی الله علیه و آله، امامان شیعه، ائمه اطهار علیهم السلام، معصومان، حدیث.

مقدمه

شناخت شخصیت حضرت فاطمه علیها السلام می‌تواند راه‌گشای بانوان شیعه و حتی عموم مسلمانان در درک بهتر تعالیم دینی، فراز و فرودهای تاریخ اسلام و بهره‌گیری از اسوه‌های اسلامی باشد. در این زمینه، بسیاری از نویسندگان و متفکران مسلمان کوشیده‌اند تا شخصیت آن حضرت را معرفی کنند و با بازگو نمودن جنبه‌های مختلف زندگانی وی، برخی از ابعاد شخصیتی ایشان را برای مسلمانان روشن کنند؛ اما باید اذعان نمود که این امر بدون تمسک و توجه به سخنان معصومان که از خاندان وحی و آشناتر به شخصیت حضرت فاطمه علیها السلام می‌باشند، تلاشی ناقص و کم‌فایده است.

نوشتار حاضر، می‌کوشد با تکیه بر برخی از احادیث معصومان، به‌خصوص احادیث مورد قبول شیعیان و اهل سنت، جنبه‌هایی از شخصیت متعالی حضرت فاطمه زهرا علیها السلام را بیان کند.

۱. فاطمه علیها السلام در کلام رسول الله صلی الله علیه و آله

چه کسی بهتر از پدر، فرزند خویش را می‌شناسد و توانایی دارد به دیگران بشناساند؛ پدری که در هستی هم‌تا ندارد و گفتار و کردارش در نهایت صداقت و راستی است، بیهوده سخن نمی‌گوید، از رموز کائنات آگاه است، اقیانوس دانش است و با سرچشمه علوم اولین و آخرین یعنی خداوند هستی در ارتباط است. پس، چه بهتر که وصف فاطمه زهرا علیها السلام را در بیان چنین پدری بیابیم.

۱-۱. فاطمه علیها السلام، سرور زنان مسلمان

پیامبر گرانقدر اسلام و رهبر امت اسلامی صلی الله علیه و آله در توصیف فاطمه زهرا علیها السلام می‌فرماید: «فاطمه علیها السلام، سیده زنان این امت است» (حسینی فیروزآبادی، ۱۳۹۳ق، ج ۳، ص ۱۳۷)؛ در واقع رسول خدا صلی الله علیه و آله، فاطمه علیها السلام را با این بیان، بهترین، کامل‌ترین، برترین زن مسلمان و سرور تمامی آنان معرفی می‌کند.

۱-۲. فاطمه علیها السلام، انسان کامل

از آن حضرت صلی الله علیه و آله نقل است که فرمود: مردان بسیاری به کمال رسیدند، اما از میان زنان بجز چهار تن، زن دیگری به مقام انسان کامل نمی‌رسد. آن چهار زن عبارتند از: آسیه (دختر مزاحم، همسر فرعون) و مریم (دختر عمران) و خدیجه (دختر خویلد) و فاطمه علیها السلام (دختر محمد) (طبری، ۱۴۲۲ق، ج ۹، ص ۳۵۳)؛ به بیان دیگر، پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله این چهار زن را بهترین و برترین الگوهای عملی و اخلاقی برای زنان در تمام دوران زندگی بشر از گذشته تا به آینده معرفی می‌کند که دیگر زنان باید بدان‌ها تاسی کنند.

۱-۳. فاطمه علیها السلام، حوریه‌ای به شکل انسان

پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله که بهتر از هر انسان دیگری به حقایق دو جهان آگاه است، خطاب به اسماء بنت عمیس می‌فرماید: «اسماء! به درستی، فاطمه علیها السلام حوریه‌ای است که به صورت انسان خلق شده است» (ابن مغزلی، ۱۴۲۴ق، ص ۲۹۶، حدیث ۴۱۶ / طبری، ۱۴۱۳ق، ص ۱۲۸). در بیان دیگری نیز فرموده است: «دخترم فاطمه علیها السلام، حوریه‌ای است به صورت آدمیان» (قندوزی، ۱۴۱۸ق، ج ۲، ص ۲۱۸ / ابن حاکم شامی، ۱۴۲۰ق، ص ۲۵۶ / امینی نجفی، ۱۴۱۶ق، ج ۳، ص ۳۳). این تعبیر نبی اکرم صلی الله علیه و آله یکی از

بهترین تعابیر موجود درباره شخصیت حضرت فاطمه علیها السلام و بیانگر عصمت و پاکی او از گناه و ناپاکی است؛ زیرا حوریه مظهر زیبایی، صفا، لطافت و پاکی است و از نگاهی دیگر، نماد معصومیت و دوری از گناه یعنی عصمت است؛ چون موجودی بهشتی است.

۴-۱. فاطمه علیها السلام معطر به بوی بهشت

خاتم الانبیا صلی الله علیه و آله مکرر می فرمود: «هرگاه مشتاق بهشت می شوم فاطمه علیها السلام را می بویم» (طبری، ۱۳۱۳ ق، ص ۱۳۸). آن حضرت این سخن را می فرمود و هرگاه مشتاق بوی بهشت می گشت، فاطمه علیها السلام را می بوسید (امینی نجفی، ۱۴۱۶ ق، ج ۳، ص ۳۳).

۵-۱. فاطمه علیها السلام، اوج حُسن و نیکویی

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله شخصیت آن بانو را می ستود و می فرمود: «اگر حسن و نیکویی، به صورت یک شخص بود به طور قطع و یقین آن شخص فاطمه علیها السلام می بود؛ و حتی فاطمه علیها السلام برتر از آن شخص می بود. همانا، دخترم فاطمه علیها السلام بهترین خلاق از نظر نژاد، شرف و کرامت است» (ابن احمد مکی، ۱۴۱۸ ق، ج ۱، ص ۱۰۰، حدیث ۲۴ / جوینی خراسانی، ۱۴۰۰ ق، ج ۲، ص ۶۸). این بیان رسول الله صلی الله علیه و آله بیانگر کمال بی کران حضرت فاطمه علیها السلام است. یعنی او دربردارنده همه خوبی ها، ارزش ها و کمالات بشری می باشد و در تمامی جنبه های مورد انتظار دین به کمال رسیده است.

۶-۱. فاطمه علیها السلام، کوکب تابان هدایت

رسول الله صلی الله علیه و آله به اصحاب خویش فرمود: «در پی خورشید باشید. وقتی که خورشید

پنهان شد، در شب، به دنبال ماه باشید. وقتی ماه پنهان شد، در پی زهره باشید؛ و وقتی که زهره پنهان شد، فرقدین را بجویید». عرض کردند: «یا رسول الله! خورشید کیست؟» فرمود: «من هستم». گفتند: «ماه کیست؟» فرمود: «علی». گفتند: «زهره کیست؟» فرمود: «فاطمه». گفتند: «فرقدین، چه کسانی اند؟» فرمود: «حسن و حسین». (جوینی خراسانی، ۱۴۰۰ ق، ج ۲، ص ۱۷، حدیث ۳۶۱ / حکسانی، ۱۳۹۳ ق، ج ۱، ص ۵۹، حدیث ۹۱). نبی اکرم صلی الله علیه و آله با این رهنمود مسیر هدایت را برای امت اسلامی روشن و مشخص کرده است. در این راستا، خویشتن را به خورشید فروزان هدایت تشبیه نموده، امیرالمؤمنین را به ماه تابان که در فقدان خورشید باید بدان تمسک جست و از نور او بهره برد و حضرت فاطمه علیها السلام و حسنین! را به ستاره‌ها و کواکب فروزان الهی مانند کرده است.

۱-۷. فاطمه علیها السلام، پاره تن رسول الله صلی الله علیه و آله

احادیث فراوانی با تعبیری نزدیک به هم و مضامینی یکسان از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که می‌گویند: «فاطمه علیها السلام پاره تن من است. هر که او را بیازارد مرا آزرده است و هر که او را خشنود سازد مرا خشنود ساخته است.» (مسلم بن الحجاج القشیری، ۱۴۱۹ ق، ص ۹۹۳، حدیث ۲۴۴۹ / بخاری، ۱۴۲۳ ق، ص ۶۸۴، حدیث ۳۷۶۷ / ترمذی، ۱۴۲۱ ق، ص ۱۰۰۶، حدیث ۳۸۷۶ / سیوطی، ۱۴۰۸ ق، ص ۴۵ / ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۵ ق، ج ۸، ص ۲۶۵). این اخبار ناظر به پیوند عمیق قلبی و عاطفی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و فاطمه زهرا علیها السلام است. از سوی دیگر، اشاره دارند به اینکه فاطمه علیها السلام آنچنان فرمانبردار خداست و در اطاعت و بندگی خداوند و رسولش خالص و استوار است که گامی از مسیر حق بیرون نمی‌نهد، به گونه‌ای که خشنودی و رضای او، در مسیر خشنودی و رضای پیامبر است و رنجش او در مسیر

رنجش پیامبر، از هر آن چیزی که پیامبر را بیازارد آزرده می‌شود و از هر آنچه پیامبر را خشنود سازد خشنود می‌گردد. به همین سبب، رسول خدا ﷺ از او با تعبیر «پاره تن» خویش یاد می‌کند و آزار او را آزار خود و خشنودی‌اش را خشنودی خود معرفی می‌کند تا مسلمانان را آگاه سازد.

۱-۸. فاطمه علیها السلام، شادمانی قلب رسول الله صلی الله علیه و آله

پیغمبر خدا ﷺ فرمود: «فاطمه علیها السلام شادی و شادمانی قلب من است. پسرانش میوه دل من، همسرش نور چشم من و ائمه‌ای که از نسل فرزند اویند امانتداران پروردگارم و ریسمان ارتباطی خدا و خلق خدایند. هر که به آنها تمسک جوید، نجات یافته است و هر که از آنها تخلف ورزد گمراه گشته است» (ابن احمد مکی، ۱۴۱۸ ق، ج ۱، ص ۹۹، حدیث ۲۱). گفتار نبی صلی الله علیه و آله گویای این واقعیت است که دیدار، همنشینی و وجود فاطمه علیها السلام مایه سرور و شادمانی پیامبر صلی الله علیه و آله است. البته، این حدیث به گونه ای مفسر حدیث ثقلین نیز می‌باشد.

۱-۹. دوستی و دشمنی با فاطمه علیها السلام، یعنی دوستی و دشمنی با پیامبر صلی الله علیه و آله

رسول خدا ﷺ در موارد متعدد به جایگاه حقیقی حضرت فاطمه علیها السلام اشاره می‌کرد و خطاب به فاطمه علیها السلام و همسرش علی علیه السلام و فرزندانش حسن و حسین! می‌فرمود: «هر که را که با شما دشمن است، دشمنم و هر که را که با شما دوست باشد، دوستم.» (ترمذی، ۱۴۲۱ق، ص ۱۰۰۷، حدیث ۳۸۷۹ / ابن احمد مکی، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۱۰۱، حدیث ۲۶ / ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۵ق، ج ۸، ص ۲۶۶ / ابن اثیر جزری، ۱۴۱۹ق، ج ۶، ص ۲۲۸)؛ بنابراین، دوستی با فاطمه علیها السلام، همسر فاطمه علیها السلام و فرزندانش، یعنی دوستی با پیغمبر

خدا ﷻ و دشمنی با آنها یعنی دشمنی با نبی خدا ﷺ.

۱-۱۰. فاطمه علیها السلام، انسانی کم نظیر

فاطمه علیها السلام آن قدر بلندمرتبه و والامقام است که در عالم هستی کم نظیر است؛ همان سان که پیامبر ﷺ فرمود: «اگر علی علیه السلام نبود، همتایی برای فاطمه علیها السلام نبود.» (ابن احمد مکی، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۱۰۷، حدیث ۳۸ / جوینی خراسانی، ۱۴۰۰ ق، ج ۲، ص ۶۸).

۱-۱۱. خشم و خشنودی فاطمه علیها السلام، خشم و خشنودی خدا

رسول اکرم ﷺ پیوسته می فرمود: «همانا خداوند غضب می کند، هرگاه فاطمه علیها السلام غضب کند؛ و راضی می شود هرگاه فاطمه علیها السلام راضی شود» (جوینی، ۱۴۰۰ ق، ج ۲، ص ۴۶، حدیث ۳۷۸ / حاکم نیشابوری، ۱۴۰۶ق، ج ۳، ص ۱۵۳ / اربلی، ۱۴۰۱ ق، ج ۲، ص ۹۳). امیرالمؤمنین علیه السلام در حدیث دیگری نقل می کند پیامبر ﷺ خطاب به فاطمه علیها السلام فرمود: «همانا خداوند با خشم تو خشمگین می شود و با خشنودی تو خشنود می گردد.» (ابن مغزلی، ۱۴۲۴ ق، ص ۲۸۵، حدیث ۴۰۱ / حاکم نیشابوری، ۱۴۰۶ ق، ج ۱۰، ص ۱۱۶ / قدوزی، ۱۴۱۸ ق، ج ۱، ص ۲۰۴ / طبری، ۱۴۱۳ ق، ص ۱۴۶ / ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۵ ق، ج ۸، ص ۲۶۶ / ابن اثیر جزیری، ۱۴۱۹ق، ج ۶، ص ۲۲۷ / ابن جوزی، ۱۴۰۱ق، ص ۲۷۹)؛ یعنی حضرت فاطمه علیها السلام در مسیر عبودیت و بندگی خداوند به چنان جایگاهی دست یافته است که فقط برای خدا خشمگین می شود و برای خدا خشنود می گردد. خشنودی و خشمش هدایت یافته در مسیر خشنودی و خشم خداوند است و متأثر از خواسته های نفسانی نیست.

۲. فاطمه زهرا علیها السلام در کلام امامان شیعه

پس از گذشت چهارده قرن از زندگانی حضرت فاطمه علیها السلام، شخصیت آن بانوی فضیلت، همچنان مورد توجه مسلمانان است. شیعه و سنی از او به نیکی یاد می‌کنند و وی را افتخار خاندان وحی می‌شمارند. زنان مسلمان، به‌خصوص بانوان شیعه، به او تاسی کرده، از وی الگو می‌گیرند. نویسندگان مختلف کتاب‌های متعدد برای شناخت و معرفی آن بانو نوشته‌اند و می‌نویسند و گویندگان مختلف درباره او سخن گفته‌اند. در میان همه نویسندگان و گویندگانی که در وصف فاطمه زهرا علیها السلام سخن گفته‌اند، ائمه اطهار علیهم السلام نقش بسیار برجسته و ممتازتری در شناخت ما از صفات آن بانوی بی‌همتا دارند؛ زیرا از خانواده و فرزندان اویند و بهتر از هر انسان دیگری می‌توانند آن حضرت را به ما بشناسانند. در حقیقت، اگر آنها و سخنان گهربارشان در شأن و شخصیت با عظمت آن بانوی گرامی نبود، امروزه به مراتب اطلاعات و شناخت کمتر و ناچیزتری نسبت به آن حضرت علیها السلام داشتیم. در ذیل، بیان برخی از گفتارهای امامان شیعه در این زمینه می‌پردازیم:

۲-۱. پیامبر شناسی فاطمه علیها السلام

امام باقر علیه السلام نقل می‌کند: برای امام علی علیه السلام، از غنایم جنگی سهمی رسیده بود که آن را به فاطمه علیها السلام بخشید. او نیز به بازار رفت و با آن، دو دستبند نقره و یک پرده تهیه کرد و به خانه بازگشت. دستبندها را به دست نمود و پرده را بر در خانه آویخت.

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله که پیش از این ماجرا به سفر رفته بود، در بازگشت از سفر وارد مسجد شد. بنا بر رویه همیشگی خویش که هنگام مراجعت از مسافرت ابتدا به

منزل فاطمه علیها السلام می‌رفت، به سوی خانه امیرالمؤمنین علیه السلام حرکت کرد. فاطمه علیها السلام که از بازگشت پدر آگاه شده بود، با شادمانی هرچه تمام‌تر و با شور و شغف بسیار به استقبال پدر شتافت؛ اما پیامبر صلی الله علیه و آله به محض اینکه دستبندهای نقره را در دست دختر خویش و پرده را آویخته بر چارچوب در دید، برگشت.

چشمان فاطمه علیها السلام اشکبار و اندوهناک شد و فرمود: «پدرم پیش از این با من چنین نکرده بود». حسنین علیهم السلام را فراخواند؛ پرده را از سردر خانه پایین کشید؛ دستبندها را از دست بیرون کرد. سپس، یکی از دستبندها را به یکی از آن دو و دستبند دیگر را همراه با پرده به دیگری داد و فرمود: «به سوی پدرم بروید و سلام را به او برسانید».

حسین علیه السلام خردسال نزد پیامبر رفتند و سفارش مادر را به جای آوردند و امانتش را به پیامبر صلی الله علیه و آله رساندند. پیامبر صلی الله علیه و آله هردو را در آغوش کشید و بوسید و بر زانوی خود نشانید. پس از آن، امر کرد: آن دو دستبند را بشکنند، و پس از شکستن و تکه تکه کردن، بین مهاجران مسلمانی که بی سرپناه و بی بضاعت بودند (اهل صفه)، تقسیم نمود. پرده را نیز به کسانی که برهنه بودند و جامه‌ای نداشتند، بخشید. سپس فرمود: «خدا فاطمه علیها السلام را رحمت کند و در ازای این پرده بر او از لباس‌های بهشتی بپوشاند و در مقابل این دو دستبند از زینت‌های بهشت عطا کند» (مجلسی، ۱۴۲۱ ق، ج ۱۸، ص ۶۴-۶۵).

۲-۲. دانش فاطمه علیها السلام

از امام باقر علیه السلام نقل است که علی علیه السلام نزد فاطمه علیها السلام آمد در حالی که به شدت ناراحت و غمگین بود. فاطمه علیها السلام علت ناراحتی امیرالمؤمنین علیه السلام را پرسید. فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله پرسشی از ما پرسید که پاسخی برایش نیافتیم. حضرت فاطمه علیها السلام

درباره سؤال پیامبر ﷺ پرسید و علی علیه السلام فرمود: پیامبر ﷺ از ما پرسید: زن چیست؟ پاسخ گفتیم: عورت (درخور پوشش). پرسید: نزدیک‌ترین موقعیت زن به پروردگارش چه زمانی است؟ ما پاسخی برایش نداشتیم. فاطمه علیها السلام فرمود: «به سوی پیامبر ﷺ بازگرد و بگو: نزدیک‌ترین موقعیت زن به پروردگارش زمانی است که در خانه خویش بماند». علی علیه السلام به محضر پیامبر شرفیاب شد و پاسخ را بیان کرد. حضرت ﷺ پرسید: «ای علی! این پاسخ را چه کسی به تو گفت؟» علی علیه السلام هرآنچه بین او و فاطمه علیها السلام گذشته بود شرح داد. رسول اکرم ﷺ پس از شنیدن سخنان علی علیه السلام فرمود: «راست گفته است و به‌درستی که فاطمه علیها السلام پاره تن من است» (ابن مغازلی، ۱۴۲۴ ق، ص ۳۰۴، حدیث ۴۳۰).

با توجه به وضعیت اجتماعی صدر اسلام و آیات مربوط به آن می‌توان بدین نکته دست یافت که منظور حضرت فاطمه علیها السلام از «ماندن زن در خانه خویش»، پرهیز از خودنمایی و عرضه خویش به نامحرم است؛ یعنی از حضور غیرضروری در خارج از منزل بکاهد و در صورت حضور، از خودنمایی و گفت و شنودهای غیراخلاقی اجتناب کند.

۲-۳. فاطمه علیها السلام معناکننده حجاب برتر

امام سجاد علیه السلام فرمود: شخص نابینایی از فاطمه علیها السلام اجازه ورود طلبید. فاطمه علیها السلام خود را از نگاه او پنهان کرد. پیامبر ﷺ که حاضر و نظاره‌گر این ماجرا بود، فرمود: فاطمه! چرا خود را از نگاهش پنهان کردی در حالی که او تو را نمی‌بیند؟ پاسخ داد: یا رسول الله! اگرچه او مرا نمی‌بیند، من او را می‌بینم و رایحه‌ام به مشامش می‌رسد. پیامبر ﷺ او را تحسین نمود و فرمود: «شهادت می‌دهم که تو پاره تن

من هستی» (ابن حاکم شامی، ۱۴۲۰ هـ ق، ص ۴۵۷). از امیرالمؤمنین نیز خبری به همین مضمون و همین سیاق در رابطه با حضرت فاطمه علیها السلام نقل کرده‌اند (ابن مغزلی، ۱۴۲۴ ق، ص ۳۰۳-۳۰۴، حدیث ۴۲۹). در خبری دیگر از امیرالمؤمنین علیها السلام نقل می‌کنند که از فاطمه علیها السلام سؤال کرد: «بهترین زنان کدام‌اند؟» آن بانوی کرامت و حیا در پاسخ این پرسش همسرش، فرمود: «زنانی که مردان را نبینند و مردان نیز آنان را نبینند» (ابن احمد مکی، ۱۴۱۸ ق، ج ۱، ص ۱۰۳، حدیث ۲۹).

حضرت فاطمه علیها السلام در جریان ملاقات با مرد نابینا به دو نکته اشاره می‌کند: نخست اینکه حجاب، عفاف و پاکدامنی منحصر در دور نمودن خویش از تیررس نگاه نامحرم نیست، بلکه چشم‌پوشی از نگریستن به نامحرم، کنترل چشم و نگاه خویشتن نیز از لوازم و مقدمات عفاف است. نکته دوم اینکه استشمام عطر و بوی خوش توسط نامحرم می‌تواند زمینه‌ساز تهییج احساسات و گناه گردد.

سخن آن حضرت علیها السلام در مورد معرفی «بهترین زنان» نیز چنین تبیین می‌شود: بهترین زنان، آنانی‌اند که از چشم‌چرانی، نگاه‌های آلوده به نامحرم و همچنین خودنمایی و خودآرایی برای مردان نامحرم پرهیز کنند.

۲-۴. عشق پیامبر صلی الله علیه و آله به فاطمه علیها السلام

امام باقر علیها السلام نقل می‌کند: رسول خدا صلی الله علیه و آله هرگاه قصد مسافرت می‌کرد، با تمامی اهل خانواده خویش وداع می‌کرد و پس از همه با فاطمه علیها السلام خداحافظی می‌نمود. آخرین شخص هنگام وداع پیامبر صلی الله علیه و آله با اشخاص، فاطمه علیها السلام بود و در وقت بازگشت از سفر، نخستین خانه‌ای که به آن پای می‌گذاشت، خانه فاطمه علیها السلام بود.

این حرکت پیامبر از سوی، اقدامی نمادین برای جانداختن شأن والای حضرت صدیقه علیها السلام میان اجتماع اسلامی است و از سوی دیگر، از حقیقتی انکارناپذیر، یعنی اوج معنویت و والایی آن مجبوه برگزیده حکایت دارد.

۲-۵. فاطمه علیها السلام، یکی از بسیار گریه‌کنندگان عالم

امام صادق علیه السلام فرمود: «بسیارگریه‌کنندگان (بکائین) پنج تن‌اند: آدم علیه السلام، یعقوب علیه السلام، یوسف علیه السلام، فاطمه علیها السلام (دختر محمد صلی الله علیه و آله و سلم) و علی بن الحسین علیه السلام» (عباشی، ۱۴۲۱ ق، ج ۲، ص ۳۵۸، رقم ۲۱۳۳/۶۱). امام ششم شیعیان علیه السلام در تبیین این سخن می‌فرماید: فاطمه علیها السلام پس از رحلت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آن قدر گریه کرد که اهل مدینه از گریه‌هایش آزرده شدند و به وی گفتند: «تو در اثر کثرت گریه و زاری خود، ما را اذیت کردی». از آن پس، فاطمه علیها السلام به سوی قبور شهدا می‌رفت و در آنجا گریه می‌کرد و به گریه خود ادامه می‌داد تا زمانی که التهاب درونی‌اش آرامش می‌یافت، آنگاه به منزل باز می‌گشت (اربلی، ۱۴۰۱ ق، ج ۱، ص ۴۹۸). این گریه بسیار فاطمه علیها السلام در طول دوره چند ماه و نیم پس از حیات پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم علاوه بر پیام‌های سیاسی که دارد، بازگوکننده عشق و علاقه بسیار او به نبی اکرم صلی الله علیه و آله و سلم است.

۲-۶. فاطمه علیها السلام، دور از هر بدی

امام صادق علیه السلام فرمود: «فاطمه علیها السلام نزد خدای عز و جلّ - نه نام دارد: فاطمه، صدیقه، مبارکه، طاهره، زکیه، راضیه، مرضیه، محدثه، زهرا». سپس فرمود: «آیا می‌دانید تفسیر نام "فاطمه" چیست؟» گفتند: نمی‌دانیم، بگویید. فرمود: «از بدی

دور شد» (شیخ صدوق، ۱۴۰۸ق، ج ۱، ص ۲۱۲، باب ۱۴۲، حدیث ۳ / شیخ صدوق، ۱۴۱۰ق، ص ۴۷۴، مجلس ۸۶، ج ۱۸، مجلسی، ۱۴۲۱ق ج ۱۸، ص ۱۳ / اربلی، ۱۴۰۱ق، ج ۲، ص ۸۹ / طبری، ۱۴۱۳ق، ص ۷۹-۸۰ / ابن حاکم شامی، ۱۴۲۰ق ص ۴۴۵)، یعنی حضرت فاطمه علیها السلام بدین نام، نام گرفت؛ چون از تمام بدی‌ها و زشتی‌ها فاصله گرفت و سراسر نیکی و نیکویی و خوبی شد.

۲-۷. فاطمه علیها السلام، ستاره‌ای برای ساکنان آسمان‌ها

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: «چرا فاطمه علیها السلام را زهرا نام نهادند؟» فرمود: «چون وقتی در محراب عبادتش می‌ایستاد، نورش بر ساکنان آسمان‌ها تابیدن می‌گرفت؛ همان‌سان که نور ستارگان بر ساکنان زمین می‌تابد» (شیخ صدوق، ۱۳۶۱ق، ص ۶۴، باب ۲۸، حدیث ۱۵ / همو، ۱۴۰۸ق، ج ۱، صص ۱۳۳ و ۲۱۵، حدیث ۳ / طبری، ۱۴۱۳ق، ص ۱۳۹ / مجلسی، ۱۴۲۱ق، ج ۱۸، ص ۱۵).

۲-۸. فاطمه علیها السلام سرور زنان گیتی

مفضل بن عمر می‌گوید: به امام صادق علیه السلام عرض کردم: «درباره این کلام رسول الله که در شأن فاطمه علیها السلام می‌فرماید: او سرور زنان عالم است، برایم خبر دهید. آیا او سرور زنان عصر خویش است؟» فرمود: «آن مریم بود که سرور زنان عصر خویش بود. فاطمه علیها السلام سرور زنان گیتی از اولین تا آخرین است» (طبری، ۱۴۱۳ق، ص ۱۳۹).

۲-۹. فاطمه علیها السلام در تکلم با ملائک

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «فاطمه علیها السلام محدثه نام گرفت؛ چون ملائکه از آسمان بر زمین فرود می‌آمدند و با وی گفتگو می‌نمودند؛ همان‌سان که با مریم (دختر عمران) گفتگو می‌کردند. می‌گفتند: ای فاطمه! همانا خداوند تو را برگزید و پاک

گردانید و بر زنان عالم ترجیح داد. ای فاطمه! برای پروردگارت قنوت بخوان، سجده کن و همراه با رکوع کنندگان درگاه الهی رکوع نما. آنها با وی سخن می‌گفتند و او نیز با آنان سخن می‌گفت. شبی از شبها فاطمه علیها السلام به آنها فرمود: آیا آن که بر زنان عالم برتری داده شده است، مریم (دختر عمران) نیست؟ گفتند: همانا، مریم (دختر عمران) سرور زنان عصر خویش بود و به‌درستی که خدای - عزوجل - تو را سرور زنان اولین و آخرین قرار داد» (همان، ص ۸۰ / ابن حاکم شامی، ۱۳۲۰ق، ص ۴۵۶).

۱۰-۲. انسان دوستی فاطمه علیها السلام در مقام دعا

امام حسن مجتبی علیه السلام نقل می‌کند: مادرم فاطمه زهرا را دیدم که شب جمعه در محراب عبادتش ایستاده است و پیوسته رکوع و سجود می‌نمود تا اینکه خورشید طلوع کرد. شنیدم برای مردان و زنان مؤمن دعا می‌کرد، نامشان را در دعا ذکر می‌نمود و برایشان دعای بسیار می‌کرد؛ ولی برای خود هیچ دعایی نکرد. به او گفتم: مادر جان! چرا همانسان که برای دیگران دعا می‌کنی برای خویشتن دعا نمی‌کنی؟ فرمود: «پسرم! نخست همسایه، سپس خانه» (شیخ صدوق، ۱۴۰۸ق، ج ۱، ص ۲۱۵، باب ۱۴۵، حدیث ۱ / اربلی، ۱۴۰۱ق، ج ۲، ص ۹۴ / طبری، ۱۴۱۳ق، ص ۱۵۲ / مجلسی، ۱۴۲۱ق، ج ۱۸، ص ۶۳).

۱۱-۲. فاطمه علیها السلام انسانی کم نظیر

امام صادق علیه السلام در وصف مادر بزرگوارش، حضرت فاطمه علیها السلام، فرمود: «اگر امیرالمؤمنین علیه السلام با او ازدواج نمی‌کرد، تا روز قیامت بر روی زمین، همانندی برای

فاطمه علیها السلام نبود» (شیخ صدوق، ۱۳۱۰ق، ص ۳۷۳، مجلس ۸۶، حدیث ۱۸ / شیخ صدوق، ۱۳۰۸ق، ج ۱، ص ۲۱۲، باب ۱۳۲، حدیث ۳ / اربلی، ۱۳۰۱ق، ج ۲، ص ۸۹ / طبری، ۱۳۱۳ق، صص ۷۹-۸۰ / ابن حاکم شامی، ۱۳۲۰ق، ص ۳۳۵). امام هشتم نیز نقل می‌کند خداوند پس از ازدواج علی علیها السلام و فاطمه علیها السلام به پیامبر خود فرمود: «اگر علی علیها السلام را نمی‌آفریدم، برای دخترت فاطمه علیها السلام همتا و همسری بر روی زمین یافت نمی‌شد» (عطاردی، ۱۳۱۳ق، ج ۱، ص ۱۳۱، حدیث ۱۷۷).

۱۲-۲. همسر داری فاطمه علیها السلام

امام باقر علیها السلام نقل می‌کند: فاطمه علیها السلام به علی علیها السلام تعهد سپرد در خانه کار کند، خمیر کند، نان بپزد و جاروب نماید. علی علیها السلام نیز متعهد شد امور خارج از منزل از جمله مواردی همچون: هیزم آوردن و تهیه طعام را برعهده گیرد. روزی علی علیها السلام به همسر خویش فاطمه علیها السلام فرمود: آیا طعامی در خانه داری؟ فرمود: خیر! قسم به آن کسی که حَقَّت را عظیم نمود! سه روز است که هیچ طعامی ندارم تا تو را با آن مهمان کنم. علی علیها السلام فرمود: چرا آگاهم نکردی؟ پاسخ داد: رسول خدا صلی الله علیه و آله نهی ام نموده بود از تو چیزی بطلبم، فرموده بود: «از پسر عمویت درخواستی نکن. اگر چیزی برایت آورد بپذیر، وگرنه درخواست نکن» (عیاشی، ۱۳۲۱ق، ج ۱، صص ۳۰۳-۳۰۴، حدیث ۶۸۱/۴۲).

از این خبر، چند نکته مهم پیرامون همسر داری فاطمه علیها السلام قابل استخراج است: ۱. تقسیم وظایف زندگی مشترک با همسرش علی علیها السلام و تعهد سپردن به اداره امور داخل منزل؛ ۲. آشنایی با حقوق همسر خود و وظایف خویش نسبت به او (که از جمله «قسم به کسی که حَقَّت را عظیم نمود» استنباط می‌شود)؛ ۳. مدارا با همسر خویش در امور اقتصادی خانواده (حتی به قیمت تحمل برخی از سختی‌ها و دشواری‌ها).

۱۳-۲. سخت کوشی فاطمه علیها السلام در امر خانه‌داری

ابن‌عباس عید می‌گوید: علی علیه السلام به من فرمود: آیا درباره خویشتن و فاطمه علیها السلام - دختر رسول خدا صلی الله علیه و آله و گرامی‌ترین عضو خانواده‌اش بر او و همسر من - آگاهی نسازم؟ فاطمه علیها السلام آن قدر با دستاس آسیاب کرد که دستش تاول بست. آن قدر با مشک آب آورد که جای مشک بر گردنش باقی ماند. آن قدر در خانه کار کرد و جاروب کشید که رنگ از لباسش رفت و آن قدر آتش در اجاق خانه برافروخت که بیمار شد (شیخ صدوق، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ص ۶۵، باب ۸۸، حدیث ۱/ ابن جوزی، ۱۴۰۱ق، ص ۲۸۰ / مجلسی، ۱۴۲۱ق، ج ۱۸، ص ۶۳).

۱۴-۲. فاطمه علیها السلام، صدیقه شهیده

امام کاظم علیه السلام فرمود: «همانا فاطمه علیها السلام، صدیقه و شهیده است» (مجلسی، ۱۳۶۳ق، ج ۵، ص ۳۱۵، حدیث ۲). این بیان، گویای این است که حضرت فاطمه علیها السلام به شهادت رسیده است. اضافه بر این مطلب، تعبیر صدیقه بر صداقت، راستی و درستی حضرت فاطمه علیها السلام در کردار، گفتار و اعتقاد و ایمان دلالت دارد.

۳. فاطمه علیها السلام در کلام فاطمه علیها السلام

سخن گفتن پیرامون شخصیت فاطمه علیها السلام امر ساده‌ای نیست، اما می‌شود برخی از زوایای شخصیتی و فضیلت‌های متعالی آن حضرت را از کلام شخص وی استنباط و استنتاج کرد. پس، خالی از لطف نیست که برخی از سخنان گهربار آن بانوی دو عالم را در وصف خود بیان کرده‌اند ارائه نماییم.

۱-۳. پاداش بهشت برای سلام بر فاطمه علیها السلام

یکی از روایان می‌گوید: خدمت فاطمه علیها السلام شرفیاب شدم و بر وی سلام کردم. در

پاسخم فرمود: «پدرم در حیات خویش به من فرمود: هرکس سه روز بر من و تو سلام فرستد، بهشت از آن او می شود.» راوی می گوید: «به وی عرض کردم: آیا این فضیلت مختص زمان حیات شما و پیغمبر صلی الله علیه و آله است یا بعد از وفات شما و ایشان؟» فرمود: «چه در زمان حیات ما و چه بعد از وفات ما فرقی نمی کند» (ابن مغازلی، ۱۴۲۴ق، ص ۲۹۲، حدیث ۴۱۰).

۳-۲. رضای فاطمه علیها السلام به رضایت خدا

آنگاه که حضرت علی علیه السلام برای خواستگاری حضرت فاطمه علیها السلام به محضر پیامبر صلی الله علیه و آله رسید، پیامبر صلی الله علیه و آله با فاطمه علیها السلام مشورت کرد و فرمود: دخترم فاطمه! پسر عمویت علی علیه السلام از تو خواستگاری کرده است، پاسخت چیست؟ پاسخ داد: «خشنودم به هر آنچه خدا و پیامبرش برایم رضایت دارند» (مرعی نجفی، ۱۴۱۷ق، ج ۲۳، ص ۴۷۷).

۳-۳. قناعت پیشگی فاطمه علیها السلام در تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

آن حضرت علیها السلام به همسر خویش علی علیه السلام فرمود: «از پروردگار خویشتن شرم می کنم چیزی از تو درخواست کنم که بر اجرای آن توان و قدرت نداری» (شوشتری، ۱۳۹۱ق، ج ۱۰، ص ۳۲۳/قندوزی حنفی، ۱۴۱۸ق، ج ۲، ص ۲۳۶).

۳-۴. دل‌بستگی های فاطمه علیها السلام از دنیا

حضرت فاطمه علیها السلام فرمود: «از دنیای شما سه چیز را دوست دارم: انفاق در راه خدا، تلاوت کتاب خدا و نگرستن به سیمای پدرم رسول الله صلی الله علیه و آله» (شیخ الاسلامی، ۱۴۱۹ق، ص ۱۶۱، حدیث ۹۳).

۳-۵. امتیاز فاطمه علیها السلام در خطاب رسول خدا صلی الله علیه و آله

حضرت فاطمه علیها السلام می‌فرماید: وقتی این آیه « **لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا** » (نور: ۶۳) (رسول خدا را آن سان که یکدیگر را خطاب می‌کنید، نخوانید) نازل شد، ترسیدم دیگر رسول الله صلی الله علیه و آله را با لفظ «پدر» خطاب کنم. به مانند دیگران آن حضرت صلی الله علیه و آله را با لفظ «یا رسول الله» صدا می‌زدم. پیامبر صلی الله علیه و آله از من رویگردان شد و فرمود: «دخترم! این آیه برای تو و خانواده و نسل تو نیست. تو از من هستی و من تو هستم. این آیه برای جفاکاران درشت‌خوی قریش است که خودخواه و متکبرند. تو مرا پدر خطاب کن؛ زیرا این خطاب برایم دوست‌داشتنی‌تر است و خدا را خشنود می‌سازد» (ابن مغزلی، ۱۴۲۴ق، ص ۲۹۲-۲۹۳، حدیث ۴۱۱ / ابن حاکم شامی، ۱۴۲۰ق، ص ۴۶۲).

۳-۶. فاطمه علیها السلام، یکی از اهل بیت پیغمبر صلی الله علیه و آله

فاطمه علیها السلام نقل می‌کند: روزی به دیدار پیامبر خدا صلی الله علیه و آله رفتم و آن حضرت لباسی را برای نشستن زیر پایم گستراند. پس از مدتی حسن علیه السلام آمد، پیامبر صلی الله علیه و آله او را نیز بر آن نشانده. حسین علیه السلام آمد، او هم نشست. سپس، علی علیه السلام آمد و به این جمع پیوست. پس از همه اینها رسول الله صلی الله علیه و آله پارچه دیگری را بر بالای سر آنها گستراند و فرمود: «خدایا! اینان اهل بیت من اند و من از آنهایم. بارخدا! از آنان راضی باش همان‌سان که من راضی‌ام» (قندوزی، ۱۴۱۸ق، ج ۲، ص ۳۰۵).

۳-۷. فاطمه علیها السلام شفاعتگر روز قیامت

حضرت زهرا علیها السلام درباره شفاعت خویش از گناهکاران امت پیغمبر صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «آنگاه که در روز قیامت برانگیخته گردم، از گناهکاران امت پدرم شفاعت می‌کنم.» (شوشتری، ۱۳۹۱ق، ج ۱۰، ص ۳۶۷)

نتیجه

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله حضرت فاطمه علیها السلام را سرور زنان مسلمان معرفی می‌کند؛ او را از معدود زنان کامل زندگی بشری می‌داند که حوریه‌ای است به شکل انسان، معطر به بوی بهشت است و اگر نیکویی، قرار بود به شکل یک انسان مجسم شود، به طور قطع و یقین آن شخص فاطمه علیها السلام می‌بود؛ و حتی فاطمه علیها السلام برتر از آن شخص می‌بود. او کوکب تابان هدایت است و پاره تن رسول الله صلی الله علیه و آله. او شادی و شادمانی قلب نبی صلی الله علیه و آله می‌باشد، فرزندانش میوه دل پیامبر صلی الله علیه و آله و همسرش - علی علیه السلام - نور چشم رسول الله است. دوستی و دشمنی با فاطمه علیها السلام، دوستی و دشمنی با پیامبر صلی الله علیه و آله است و خشم و خشنودی فاطمه علیها السلام، خشم و خشنودی خداست.

امامان شیعه نیز از پیامبرشناسی دقیق او و دانش و آگاهی والای وی سخن گفته‌اند و او را معناگر حجاب برتر معرفی نموده‌اند. به تصریح آنان، فاطمه علیها السلام محبوب‌ترین شخص نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله بود و او نیز به نبی صلی الله علیه و آله عشق بی‌حساب داشت. فاطمه علیها السلام از همه بدی‌ها بری بود و وقتی در محراب عبادت می‌ایستاد نورش بر ساکنان آسمان‌ها تابیدن می‌گرفت؛ سرور زنان گیتی بود و انسانی کم‌نظیر که حتی در مقام دعا نیز انسان دوست بود. در برابر همسر خویش - علی علیه السلام - حیای بسیار داشت و در امر خانه‌داری بسیار کوشا بود.

او خود، رضای خویش را راضی به رضای خدا و عاشق پیامبر صلی الله علیه و آله و از اهل بیت او معرفی می‌کند، به گونه‌ای که شفاعتگر روز قیامت است و از این دنیا سه چیز را دوست دارد: انفاق در راه خدا، تلاوت کتاب خدا و نگریستن به سیمای رسول الله صلی الله علیه و آله.

منابع

١. ابن اثیر جزری؛ *اسد الغابه فی معرفه الصحابه*؛ ج ٦ بیروت: دارالفکر، ١٤١٩ق.
٢. ابن احمد مکی، موفق؛ *مقتل الحسین خوارزمی*؛ تحقیق محمد سماوی؛ ج ١، قم: انوارالهدی، ١٤١٨ق.
٣. ابن جوزی، سبط؛ *تذکره الخواص*؛ بیروت: مؤسسه اهل البیت، ١٤٠١ق.
٤. ابن حاکم شامی، جمال الدین یوسف؛ *الدر النظیم فی مناقب الائمة الهامیم*؛ تحقیق: مؤسسه نشر اسلامی؛ قم: مؤسسه نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین، ١٤٢٠ق.
٥. ابن حجر عسقلانی؛ *الاصابه فی تمییز الصحابه*؛ تحقیق عادل احمد عبدالموجود؛ ج ٨، بیروت: دارالکتب العلمیه، ١٤١٥ق.
٦. ابن حجر هیتمی، احمد؛ *الصواعق المحرقة*؛ تحقیق: عبدالوهاب عبداللطیف؛ ط. الثانيه، قاهره: مکتبه القاهره، ١٣٨٥ق.
٧. ابن مغزالی شافعی، علی بن محمد؛ *مناقب الامام علی بن ابی طالب*؛ ط. الثالثه، بیروت: دارالاضواء، ١٤٢٤ق.
٨. اربلی، علی بن عیسی؛ *کشف الغمه فی معرفه الائمة*؛ ج ١ و ٢، بیروت: دارالکتب الاسلامی، ١٤٠١ق.
٩. امینی نجفی، عبدالحسین احمد؛ *الفدیر فی الکتاب و السنه و الادب*؛ تحقیق: مرکز الفدیر للدراسات الاسلامیه؛ ج ٣، قم: مرکز الفدیر للدراسات الاسلامیه، ١٤١٦ق.
١٠. بخاری، محمد بن اسماعیل؛ *صحيح البخاری*؛ گردآوری: محمد محمود محمود؛ ط. الثانيه، بیروت: دارالکتب العلمیه، ١٤٢٣ق.
١١. ترمذی، محمد بن عیسی بن سوره؛ *سنن الترمذی*؛ بیروت: داراحیاء التراث العربی، ١٤٢١ق.
١٢. ثعلبی، احمد؛ *الکشف و البیان (تفسیر ثعلبی)*؛ تحقیق ابومحمد بن عاشور؛ ج ٩، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ١٤٢٢ق.
١٣. جوینی خراسانی، ابراهیم بن محمد؛ *فرائد السمطین*؛ تحقیق محمدباقر محمودی؛ ج ٢، بیروت: مؤسسه المحمودی للطباعه و النشر، ١٤٠٠ق.
١٤. حاکم نیشابوری، محمد؛ *المستدرک الصحیحین*؛ تحقیق یوسف مرعشی؛ ج ٣، بیروت: دارالمعرفه، ١٤٠٦ق.

۱۵. حسینی فیروزآبادی، سید مرتضی؛ *فضائل الخمسه*؛ ج ۳، ط. الثالثه، بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۳ق.
۱۶. حکسانی، حاکم؛ *تسوهده التنزیل لقواعد التفصیل*؛ تحقیق محمد باقر محمودی؛ ج ۱، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۳ هـ ق.
۱۷. سیوطی، جلال الدین؛ *التغور الباسمة فی فضائل السیده فاطمه*؛ تحقیق محمد سعید الطریحی؛ بیروت: دارالعلوم، ۱۴۰۸ق.
۱۸. شوشتری، قاضی نورالله؛ *احقاق الحق وازهاق الباطل*؛ ج ۱۰، تهران: کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۹۱ق.
۱۹. شیخ الاسلامی، سید حسین؛ *مسند فاطمة الزهراء*؛ قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۱۹ق.
۲۰. شیخ صدوق؛ *الامالی*؛ ط. الخامسة، بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۱۰ق.
۲۱. _____؛ *علل الشرايع*؛ ج ۱، بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۸ق.
۲۲. _____؛ *معانی الاخبار*؛ تصحیح: علی اکبر غفاری؛ قم: مؤسسه نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین، ۱۳۶۱ق.
۲۳. طبری، محمد بن جریر بن رستم (صغیر)؛ *دلائل الامامة*؛ تحقیق: قسم الدراسات الاسلامیه؛ قم: مؤسسه بعثت، ۱۴۱۳ق.
۲۴. عطاردی، شیخ عزیزالله؛ *مسند الامام الرضا عليه السلام*؛ ج ۱، ط. الثالثه، بیروت: دارالصفوه، ۱۴۱۳ق.
۲۵. عیاشی، محمد بن مسعود؛ *التفسیر للمیائسی*؛ تحقیق: بنیاد بعثت؛ ج ۲، قم: بنیاد بعثت، ۱۴۲۱ق.
۲۶. قندوزی حنفی، شیخ سلیمان؛ *ینابیع الموده*؛ تحقیق: علاءالدین اعلمی؛ ج ۲، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۱۸ق.
۲۷. مجلسی، محمد باقر؛ *بحار الانوار*؛ تحقیق: محمود درباب؛ ج ۱۸، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات، ۱۴۲۱ق.
۲۸. مرعشی نجفی، سید شهاب الدین؛ *ملحقات الاحقاق الحق*؛ ج ۲۳، ج ۲، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۱۷ق.
۲۹. مسلم بن الحجاج القشیری؛ *صحیح مسلم*؛ اخراج: فریق بیت الافکار الدولیه؛ ریاض: بیت الافکار الدولیه للنشر و التوزیع، ۱۴۱۹ق.

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی